

BALLA KÁLMÁN*

Közkinccsé tett emlékezet

L. Juhász Ilona: *Ruszkik, haza! Adalékok Csehszlovákia 1968-as katonai megszállása szlovákiai magyar emlékezetéhez*. Somorja–Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2023. 423 oldal [*Notitia historico-ethnologica* 7.]

A csehszlovákiai rendszerváltást megelőző hónapokban, 1989 tavaszán tervezgetett, ám csak több évvel később megvalósult szlovákiai magyar kisebbségkutató intézmény, a Fórum Intézet egyik példamutató szakmai tevékenységet végző részlege a révkomáromi székhelyű Etnológiai Központ, jelen kötet gondozója. (Megjegyzendő, hogy a Központ és maga a Fórum a szlovákiai állami, akadémiai intézmények hiányzó szisztematikus kisebbségi témájú kutatómunkáját is végzi és pótolja, igaz, részesülhet pályázati támogatásokból. A rendszerváltás negyedfél évtizede nem hozta el a szlovák állam részvételét a kisebbségi tudományosság fenntartásában, de a függetlenséget legalább biztosította...) L. Juhász Ilona néprajzkutató, a Központ munkatársa nevéhez számos felfigyeltető és hiánypótló tanulmány fűződik a felvidéki magyarság tárgyi kultúrája és népi emlékezete körében. Ezekre, köztük a szlovákiai magyarság lakóterületén található emlékjelekre vonatkozó anyaggyűjtésének feldolgozásait több kötetben is közzétette. Munkái egyebek mellett teljesebb, nemzeti szintűvé teszik a más (magyarországi és kisebbségi magyar) régiókban folyó hasonló témájú kutatásokat, s nem egy esetben kezdeményezőként és követésre ösztönző mintaként felhívják a figyelmet azok hiányára.¹

A *Ruszkik haza!* 68 interjút tartalmaz a Szovjetunió és négy alárendelt kommunista állam, köztük Magyarország szovjet irányítással és utasításra 1968 augusztusában végrehajtott katonai intervenciója kapcsán, amely Csehszlovákia 1991-ig tartó szovjet megszállásához vezetett. Szemtanúk személyes emlékeit és fiatalabb adatközlők hallomásból szerzett értesüléseit egyaránt rögzítik a lejegyzett elbeszélések.

A zömében 2017–2018-ban, a hivatalos szóhasználatban „testvéri segítségnyújtást”, illetve „augusztusi eseményeket” fél évszázaddal követően felvett

* A szerző nyugalmazott kommunikációs szakértő, korábban kiadói és lapszerkesztő. E-mail: kalmanb68@gmail.com; ID: 0009-0009-7703-8625

¹ Pl. L. Juhász Ilona: *Örök mementő. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában*. Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás, 2015.

interjúanyagot három kistérségben készítette a kötetet jegyző szerkesztő-szerzővel együtt öt néprajzkutató és muzeológus – Baranyovics Borisz, Psenák Emese és Vataščin Péter a Garam menti régióban (Párkányban és Béla, Ebed, Kőhídgyarmat, Muzsla, Nána községekben), L. Juhász Ilona a gömöri Rozsnyón és környékén (Csucsom, Rudna, Szilice), Turcsányi Dániel pedig a bodrogi Bélyben és Ágcsernyőn (a szovjet viszonylatú árucserre céljára létesített vasúti átrakodóállomás mellett felépült „szocialista” lakótelepváros, a környék elsődleges munkaadója, a csehszlovák oldalon Záhony szerepét betöltő Tiszacsernyő szomszédságában).

Külön fejezetben, eltérő módszerrel dolgozta fel a kutatás vezetője, a kötet szerzője és szerkesztője a szovjet intervenció két, a lakosságban riadalmat keltő rozsnyói epizódját (egy szovjet tank okozta halálesetet és egy tisztázatlan okból, szerencsére sérülés nélkül lezajlott lövöldözést). Ezeket a felvett interjúkat és írásos források (sajtcikkek) vonatkozó részeinek szembeállítását, összehasonlítását alapján igyekezett rekonstruálni a történeti néprajz módszerével (erre utal a kötetet tartalmazó kiadványsorozat latin címe is).

(*Műfaj*) A népi kötődésű, falu- és tanyakutató, irodalmi ihletésű szociográfia újabb hulláma (Csoóri Sándor, Csák Gyula, Duba Gyula, Zám Tibor és mások) mellett az 1970-es években megjelenő „urbánus”, a városi társadalom alsó rétegeit és az ipari munkásság életét tényszerűen bemutató – Csalog Zsolt, Berkovits György, Haraszi Miklós, Halmos Ferenc, Konrád György és Szelényi Iván nevével fémjelzett – szociográfia és szociológia tiltást és korlátozást váltott ki az 1970-es évtizedben, felidézve a népi írók 40 évvel korábbi felrázó tudósításainak értetlen, lebecsülő fogadtatását. Érthető volt a hasonló reakció, hiszen a két korszak szociográfusai egyaránt a népi magyarság, illetve a munkás-paraszt osztály képviselőjeként és pártfogójaként magát feltüntető államhatalom képmutatására világitottak rá. A kollektivizált vidék valóságát felmérő szociografikus láttelekek párhuzamosan a népi emlékezet és önéletírások közzlése is fontos műfajjává vált az említett évtizedben, elsősorban kiváló folkloristák, így Hoppál Mihály és Nagy Olga kezdeményező munkásságától és Tamási Gáspártól Csibi Istvánnéig számos népi emlékiró önéletírásának sikerétől ösztönözve.

Az elbeszélte történelem műfajába sorolható kötetet – pontosabban legtöbb lejegyzését – a mai (vidéki és városi) folklór körébe is sorolhatjuk, megfordítva Sebő Ferenc gondolatát, miszerint a népdal a régiség popzenéje volt. Egyébként a kötet szerző-szerkesztője által hivatkozott (14.) szlovák és cseh kötetek közt nem szerepel hasonló *oral history* kutatás 1968 vonatkozásában, 1956-ról azonban több hasonló magyar adatgyűjtés, illetve dokumentumfilm is készült a rendszerváltás után, kezdve Csalog Zsoltéval (*Doku56*, Budapest, 1990) és Ember Juditéval (*Menedékjog – 1956*, Budapest, 1989).

Az interjúkat felépítése egészes annak köszönhetően, hogy felvételük a *Bevezetésben* ismertetett kérdéskörök szerint történt. A *Bevezetésben* és *A kutatás eredményeinek összefoglalásában* a szerző ismerteti a kutatás lefolyásának részleteit és

körülményeit, majd áttekinti és értékeli az adatközlőket és történetüket befolyásoló tényezőket (főként életkor, lakóhely, iskolázottság, korábbi élettapasztalat), valamint az általuk előadott fontosabb és ismétlődő epizódokat és emlékezetesebb eseteket. Az *Összefoglalás* tömörségével is utal arra, hogy a közölt terjedelmes anyagban bőven van ismétlődés. Az ismétlés persze lehet funkcionális, a többszöri ismétlődés pedig üzenetértékű. Ezenfelül a Rozsnyón és környékén készült interjúk (14-től 20-ig) lényeges elemei átfedik a 2. fejezet anyagát, a két rozsnyói esettanulmányt. Ez utóbbiakban a kötet szerzője – voltaképpen a kiváló néprajzkutató szociográfus és prózáíró Csalog Zsolt és mások munkáiból ismert irodalmi szociográfiai módszert alkalmazva – több adatközlő anyagából állította össze a népi emlékezetben még élő két történetet, szembesítve őket az egykorú írott források, jegyzőkönyvek és sajtócikkek állításaival (utóbbiak egy része a kötet végén, a *Mel-lékleletek* közt olvasható).

A *Bevezetés*ben foglaltak szerint a kutatás és anyaggyűjtés elsődleges célja az volt, hogy képet kapjunk arról, „mit őriztek meg az emlékezetükben a szlovákiai magyarok Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatban” (14.). A kötet interjúiban elbeszéltek valóban „adalékok” a megszállás emlékezetéhez, hiszen a megkérdezettek számát tekintve kicsi a minta, kevésbé részletezők és célzottak a kérdések, azaz nem szociológiai felmérés készült. A történetek jól összevethetők az 1990-es budapesti taxisblokádnak a kerek évfordulók alkalmából – jellemzően az internetes fórumokon – felidézett emlékezetével.

Az átlagnál érdeklődőbb, tájékozottabb emberre valló, önéletírást idézően beszédes kedvű, terjedelmesebb interjúkban (ilyen például az 50. és a 68.) a dubceki reformpártzsargonból származó, hivatalos használatú kifejezéssel demokratizálódási folyamatnak nevezett „prágai tavasz” naiv, hallomásokból, alkalmi hírekből, utólagos propagandából összevegyített képe és magyarázata rajzolódik ki (236–241.). A folklorisztikus, szinte népmesébe illő, Csalog Zsolt, Balázs József és Tar Sándor szocialista társadalom alatti szegény embereit idéző történetben maga az invázió a későbbi, például 1969-es tiltakozásokkal (önégetések) és a ’89-es rendszerváltással is keveredik. Jellemző, hogy az 1968 augusztusát megelőző időszak egybemosódik a rendszer korábbi éveivel. Ez azt is jelzi, hogy a felvidéki magyar társadalom szemében nem hoztak markáns változásokat a felülről, a kommunista pártközpont által indított és vezényelt prágai tavasz hónapjai.

A demokratikus és emberi arculatú szocializmus jelszavai, amelyek főleg a kulturális és politikai élet szereplőit lelkesítették és foglalkoztatták, a kötet adatközlőinek életét viszont kevésbé befolyásolták, egyetlen – a szlovák értelmiség által nemzeti prioritásként hangoztatott – kérdésben vezettek eredményre augusztus 21-e után, amikor a Moszkvához és hadseregéhez lojális, az 1956-os Kádár-kormány szerepét eljátszó szlovák kommunisták – és szószólójuk, a gyorsan álláspontot és szövetségést váltó Gustáv Husák – kaptak bizalmat a Kremltől. Ők a hozzájuk csatlakozó régivágású cseh apparatszikokkal néhány hónap alatt visszaállították

a rendszer megingott rendjét, és kihasználták az alkalmat a Beneš és Gottwald által leépített szlovák államiság felújítására – ha mégoly formálisan is, azaz szovjet köztársasági mintájú, központi pártirányítású alapon. Ez az eredmény a kéttagú „csehszlovák szocialista” föderáció volt, amit a „szocialista demokráciához” hasonló kiméraként „szocialista dualizmusnak” is nevezhetnénk, lévén hogy a jelző mindegyik esetében eleve kizárta a propagandán túlmenő érdemi tartalom lehetőségét. (NB. A csehszlovák dualista pártállami ideológiának talán utolsó, a konszolidációt keletnémet stílusú abszurdításba váltó fejezete volt a „szocialista pluralizmus” fogalma, amit 1989-ban a szovjet, lengyel és magyar reformok láttán dobott be az aktuális prágai főideológus, a Bil’akot követő Fojtík, hátha valaki elhiszi, hogy változik valami...) A kommunista föderáció látszat mivolta a kisebbségek részére már az 1968. október 27-ei prágai nemzetgyűlési szavazás másnapján kiderülhetett, miután a Csemadok bevonásával még augusztus előtt előkészített, formailag az alkotmány részét képező ún. nemzetiségi alkotmánytörvényt az utolsó pillanatban Husák jóváhagyásával önkényesen, jogszűkítő értelemben átírták.²

(*Orosz és magyar megszállás*) Az interjúk kivétel nélkül megerősítik és ismételten hangsúlyozzák is, hogy a vidéki, nem értelmiségi magyar lakosság szempontjából nem volt traumatikus élmény a szovjet, illetve a határ menti régióba bevonuló magyar hadsereg megjelenése és jelenléte. Összetűzésekre, atrocitásokra nem került sor, és a közhangulat az első ijedség után napok alatt megnyugodott:

„[...] az a begyüvetel nem vót annyira veszélyes” (281.). „Igazából komoly dolgok nem történtek itt [...] A nagypolitika csinálta a konfliktust, nem az emberek” (128.). „Bántalmazásokról [...] nem hallottunk [...] A csehszlovák vezetőség józanul gondolkodott, fenn tudták tartani a nyugalmat, nem lett belőle olyan értelmetlen vérveszteség, mint Magyarországon [1956-ban]” (160.). „Három napig lebényt minden [...]” (250.). „... oszt harmadnap má rendesen dógozott mindenki” (305.). „... osztán megszokta [...] a níp, ők meg minket.” (291.). „Ilyen kis helyen, mint Párkány, nem volt semmi, sem atrocitások, sem letartóztatások” (163.). „Utána oszt azt magyarázták, hogy gyötek megvédeni a népet, a szocializmust. De oszt azt csendbe monták az emberek, hogy azért gyötek, nehogy a Nyugathoz tartozon Csehszlovákia”(85.).

A saját élmények meglepő részletességgel élnek évtizedek múlva is (milyen műszakban, kivel volt együtt az illető, milyen autókkal utaztak stb.). Ez a bevésődés nyilván a rendkívüli eseménynek, a hétköznapi életet megzavaró átmeneti fennakadásoknak, a meglepetésnek tulajdonítható, ugyanakkor a reagálások tükrözik a teljes értetlenséget, a bizonytalanságot, az elfogadható magyarázatok teljes hiányát is. Ez ügyben eleinte nem fogalmaztak meg véleményeket (a *Bevezetés*

² Lásd Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok* Pozsony: Kalligram, 2004. 392–396.

tárgyalja az adatközlők bizalmatlanságát, l2.), inkább a saját emlékeket, a megélést idézik fel, egybeolvasztva hallomásokkal, köztük rémhírekkel is („*Nyitrán rendezsen lődöztik a magyarokat. Vót halott is. Civil is, meg magyar katona is*”, 254.).

A gyors megnyugvást nem csekély mértékben erősítette a megszálló szovjet és magyar csapategységek békés, barátságos viselkedése, ami a felvidéki, határ menti területen általános volt a kötetben elbeszéltek tanúsága szerint. Rövidesen kialakult és erős kapcsolattá vált a feketekereskedelem az orosz katonák és a helybeliek között. Sokan megsajnálták őket a bezártság, a nyomorúságos laktanyai körülmények, a kemény bánásmód miatt:

„Eleinte utáltuk az oroszokat, utána megszoktuk, megbarátkoztunk velük” (151.). „[...] nem vótak problémák. [...] Rosszat nem csináltak senkinek [...] Ők nem is saját maguktú gyűttek [...] az is a parancs vót [...]” (264.). „[...] én nem haragudhattam azokra a katonákra, akik itt voltak [...] Ők sem tehetek róla [...] annyira szegény fiúk voltak [...] nem azt csinálták, amit akartak” (47–48.). „Párkányba itt mindenki úgy szerette az oroszokat, mind a saját testvérít” (246.).

„Itt nem volt semmilyen atrocitás az oroszok és a lakosság között [...] haverok voltunk velük, pedig [...] a szőlőhegyen [...] összeszedték a szőlőt, [...] de azért, hogy megettek. Éhesek voltak” (177.). „A Garam párkányi felén cseresznyefák voltak, amiknek nekimentek tankkal, és a termést így szedték le, hogy a fákat ledöntötték” (188.).

„Sajnálunk a közkatonákat” (141.). „A tisztek [...] kimondottan durván bántak velük, nem vették őket emberszámba, lapáttal is verték őket [...]” (145.).

„Az oroszokkal lehetett seftelni is [...] Mindent lehetett tőlük venni” (uo.). „A világon mindent árultak, sokan jól jártak velük” (185.). „Abban az időben szénhiány is volt. [...] Az oroszok hoztak nekem szenet [...] vagy 20-30 mázsát ideöntöttek a ház elé” (131.). „[...] éjjelente kiszökdöstek a kaszárnyából ketten-hárman, és hozták [...] amit el tudtak lopni [...]” (uo.).

A szerző megállapítása szerint „[A]z adatközlők egy része már nem itéli olyan súlyosnak ezt a történelmi eseményt, mint amilyen az valójában volt (lehetett)” (15.). Kérdéses persze, kinek volt, lehetett olyan súlyos, amilyen a szlovákiai magyaroknak nem volt. Erre a válasz nem e helyen keresendő. A miéltre viszont részletes válasz rajzolódik ki a megkérdezettek nyilatkozataiból – azaz hogy a szlovákiai magyarok miért érezték és érzik utólag is kevésbé jelentősnek, őket csekély mértékben érintőnek, semmiképp sem traumatikusnak, megrázónak az augusztusi intervenciót és az egész 1968-as reformfolyamatot, illetve annak lezárulását, visszavonását.

A magyarázat részben az oroszokkal kialakult baráti és üzleti kapcsolatokban kereshető, abban, hogy a szovjet laktanyák lakói az elzártságuk ellenére bizonyos szinten beépültek az adott település életébe az idézett emberi és üzleti kapcsolatok, másrészt a rendszeres hivatalos és protokolláris megjelenéseik révén (május 1-jei és más ünnepségeken, többek között a gombaszögi országos magyar dal- és táncünnepélyen). További körülmény, hogy az intervenciót követő visszarendező-dés nyomán egy ismerős állapot állt vissza az ún. konszolidációban, aminek két évtizedét, majd a rendszerváltást és a csehszlovák állam megszűnését követően a népi emlékezetben mindössze átmeneti epizódként idéződnek fel a prágai tavasz hónapjai, azon belül is leginkább a katonai megszállással járó kizökkenés napjai, mintegy két hete:

„Az tán nem tartott ez sokáig [...] rendeződött kb. egy hét után [...] visszatért minden a régi kerékvágásba” (212.). „Három napig lebénút minden [...]” (250.). „[...] oszt harmadnap má rendesen dógozott mindenki” (305.). „Hát vagy [...] két hétig is eetartott” (288.). „A megszállás feszültsége körülbelül egy hétig tartott” (176.).

A fenti idézetekben is hangot kapó közhangulat lehet a közvetett válasz a *Bevezetés* zárásaként felvetett kérdésre, miszerint

„érthetetlen módon napjainkban a lakosság jelentős része nem az agresszort okolja a háború kitöréséért, hanem a megtámadott felet. Hogy ezek az emberek miért bocsátották meg az oroszoknak [...] Csehszlovákia 1968-as lerohanását, az részint az itt közöltkekből is kikövetkeztethető, másrészt túlmutat e kötet tárgyán” (15.). „Amikor az interjúk zöme készült (2017–2018), még nem öltött ilyen mértéket a lakosság körében sem Szlovákiában, sem pedig Magyarországon az oroszok iránti elfogultság és a szimpátia” (uo.).

A kérdésben foglalt és külön is megfogalmazott állításokban feltételezés és minősítő állásfoglalás is felfedezhető, és a téma valóban nem érinti a kötet anyagát. Amennyiben azonban az interjúk kapcsán a történeti tudat hiányáról, 1956 vagy 1849 emlékének igencsak halvány nyomairól beszélünk, akkor kétségtelen, hogy azok nem kapcsolódnak össze az invázióval, vélhetően ez utóbbinak az alapvetően békés lezajlása és amiatt, hogy a rendszer nem változott egészen 1990-ig, és a legfeljebb hallomásból ismert, az 1968 utáni konszolidációt kísérő retorziók és következmények (elsősorban a preverálásnak nevezett igazolások, azaz a kommunista párton és a kulturális életen belüli tisztogatás, továbbá az értelmiségi réteg nagyarányú emigrációja) gyakorlatilag nem érték el az adatközlők társadalmi rétegét és környezetét, és a szlovákiai magyarságot általában kevésbé érintették a cseh és szlovák társadalomhoz, szellemi élethez képest.

(*Ellenállás*) A lakosság véleménye leginkább az országos, cseh és szlovák minták szerint terjedő feliratokban, helyenként röpcédulákban nyilvánult meg.

Az adatközlők többnyire szlovákul idézik a leggyakoribb jelszavakat. „*A feliratok szlovák nyelven jelentek meg, magyar nyelvű feliratokra nem emlékszem*” (154.). A kötet címét adó magyar felszólítás, noha feltűnő helyre, egy érsekújvári felüljáróra festették, inkább kivételnek számít. (NB. Szlovákul jellemzően a hasonló hangzású *Rusi*, azaz „oroszk” jelentésű, tehát semleges, nem gúnyos szóalakat használtak.) Színmagyar községekben (a recenzens tapasztalata szerint is) több magyar nyelvű, például Dubčeket éltető felirat is látható volt azokban a hetekben.

A címzettek túlnyomó többségére azonban nemigen tudtak hatni a sok helyen látható követelések:

„rengeteg vót ilyen... festékkal a falakra meg a vagonokra is fel vótak írva... Hát nem tudták elolvasni. Azbukájuk [cirillbetűs írásuk] van, tudod” (73.).

A népi bölcsesség humora és öniróniája egyértelművé teszi, hogy a feliratokkal önmagát igyekezett bátorítani, buzdítani a megijedt, magára hagyott nép. Nem alaptalan arra gondolni, hogy annak a rendszernek is szóltak a többnyire éjszaka vagy szemtanúkat kerülve végrehajtott feliratozó és röplapozó akciók, amelyben akkor már két évtizede és büntetés terhe alatt csak ünnepelni volt szabad mindent, ami szovjet. A Sztálinnal szövetkező Edvard Beneš – aki Kárpátalja átadásával fizette ki, hogy az oroszok visszasegítették a Hradzsínba a rekonstruált és békeidőben népiertást elkövető Csehszlovákia vezetőjének – a kisebbségtelenítés Eichmannéhoz hasonlítható piszkos munkáját elvégezvén saját kárán tapasztalhatta, hogy a Kremlnek a vele kötött szerződés sem számít, és a korábbi szövetségeseknek nincs helyük a kommunista birodalom új közép-európai provinciáiban.

A „megszállás” kifejezés használata kezdetben nem volt általános, gyakran egyszerűen a „bejöttek, bejövétel” volt a bevonulás spontán megnevezése: „[...] *nem járnak a vonatok, mer begyűttek az oroszok. Így mondták akkor [...]*” (276.). A sajtó, rádió és a tiltakozó feliratok a politikai, negatív konnotációjú megnevezés terjedését segítették elő, ami azonban rövidesen már az újra bevezetett cenzúra tiltása alá esett.

Az ellenállás országosan sem volt jellemző, miután Svoboda elnök főparancsnokként ugyanúgy „Fegyvert lábhoz!” értelmű hadparancsot adott ki, mint Beneš s utána Hácha elnök 30 évvel korábban. Sajtócikkek, rádió- és tévériportok, röplapok, falragaszok és rövid sztrájkok mellett az ellenállás legjelentősebb eseménye – amely egyben a cseh reformkommunizmus záró aktusának bizonyult – a példátlanul szovjetellenes légkörű XIV. pártkongresszus megtartása volt az alig egy napja megszállt Prágában 1968. augusztus 22-én, s amelynek határozatai a magyar 1956 és a kínai 1962 után újabb szakadást hoztak a kommunista világban. Az eredetileg szeptember 9-ére összehívott rendkívüli pártértekezlet reformkommunista szervezői a retrográd, szovjethű pártvezetők csoportjának teljes félreállítását és saját reformjaik újabb hullámát készítették elő, és demonstratív győzelmük

megakadályozása nyilvánvalóan meghatározó szempont volt a szovjet intervenció időzítésében. A néhány napra őrizetbe vett cseh reformista pártvezetők kapitulációjaként aláírt augusztus 26-ai moszkvai jegyzőkönyv egyik azonnal teljesítendő kötelezettsége és vállalása volt a kongresszus érvénytelenítése és törlése, jóllehet a konspiratív módon összegyűlt küldöttek a Varsói Szerződés beavatkozásának elítélése után a Csehszlovákia kilépését követelő határozatot végül nem szavazták meg. A szovjet haderők jelenlétének „ideiglenes” állandósítását s azáltal a restaurációs rendszer hatalmi hátterét megteremtő államközi szerződés is a jegyzőkönyv következménye volt. Az invázió és a kongresszus együttes hatására azonban tartóssá és mélyebbé vált a kommunista világmozgalom újabb szakadása.

A prágai tavasz, noha a rendszertagadásig ugyanúgy nem jutott el, mint Nagy Imre 1956 októbere vagy az MSZMP vezetői 1989 októbere előtt, rövid ideig elsőprő támogatást élvezett a közvéleményben, amely azonban hamar kifulladt a pártvezetőség fokozatos, szalámitaktikát követő lecserélésének hónapjaiban. A kezdettől tartalmatlan, de a szlovák nacionalizmust még úgy is kielégítő föderáció bevezetése alkalmas volt és kapóra jött a nyilvánosság megtévesztésére a „demokratizálás” vívmányaként felmutatva, immár Husák és Moszkva értelmezése szerint. Dubček és köre, hasonlóan Nagy Imréhez, valóban a rendszeren belül zajló új, „emberi arcú” szakasz kezdetének, a rendszer példátlan elfogadásának vélhette a kormánya által bevezetett enyhítést és liberalizációt fogadó euforikus támogatást, de még a későbbi ellenzéki mozgalmakat elindító Charta '77 sem volt rendszertagadó. A szovjet rendszer igazi és legkövetkezetesebb belső tagadója Szolzszenyicin volt, hatása méltán mérhető Tolsztojéhoz.

(Legendaképzés) Az elbeszélte történetek folklór jellegét kiemeli, hogy a monda- és legendaképzés kezdeményei egyértelműen megjelennek bennük, természetes módon a távoli és uralkodói magasságokban zajló események főszereplői köré szöve, szinte mesehősként megjelenítve őket.

Dubček alakja három epizódban is megjelenik, előbb a magyarok jótevőjeként (a környék fejlődését is neki tulajdonítva), majd rosszakarói összeesküvésének áldozataként, akit – mintegy a hálás magyarok nevében – Kádár óva intett, és figyelmeztetett a közeli veszélyre. A Novotný-korszakban (1953–1968) zajló általános szlovákiai iparosítási program keretében a magyar határ menti körzetekben is voltak ipari és infrastruktúra-fejlesztések (gyár-, út-, hídépítések) az 1960-as években (Párkány, Dunaszerdahely, Gúta stb.), részben az 1965-ös dunai árvíz pusztítását követő újjáépítés keretében. Ezeket Dubček magyarok iránti kedvezésének tulajdonítja a népi emlékezet, és azt hibátlan logikával meg is indokolja:

„[...] azt a modellt akarta fővenni, ami Jugoszláviába vót. Dubček megígérte az összes nemzetnek, hogy szabad kezet kap. Saját kultúráját, saját iskoláját, mindenre kap támogatást. Bil'akék meg nem támogatták [...] a terveit, merhogy hogy az istenben lehet itt a fölvidíkieknek itten szabad kezet adni. [...] A Dubček tudta, hogy a kenyeret innen

kapja Szlovákia. És akkor kezdtek indúni a [párkányi papír-] gyár, meg minden [...] És a ő idején kezdte alakítani ezt a riszt” (258.).

Dubček és Kádár augusztus 17-ei révkomáromi tárgyalásáról hírt adott a sajtó, és utólag Kádár figyelmeztetéséről is kiszivárogtak értesülések. A népi emlékezetnek mindez alkalmas volt arra, hogy mondai jelenetté alakítsa:

„Kádár ott már megmondta hogy ha [...] pár napon belül Csehszlovákia nem fűj hátra-arcot, akkor Magyarország teljesíti azt a kötelességét, ami a Varsói Szerződésbe le van írva” (239.). „[...] itt [a Komáromhoz közeli Bajcsón] vadásztak fácánra. Azér jött át Kádár, hogy figyelmeztesse Dubčekot, hogy Esztergomba [...] meg vigig, itt vannak az orosz pánccélosok. Főhozták egész Debrecenbű meg Kecskemérrű [...]” (249.). [Valójában három komáromi találkozásuk volt: 1968 februárjában, júliusában és augusztusában. A közös vadászat pedig ezeket megelőzve még januárban történt, Kistapolcsány és Tótmegyer közelében. Előbbiekén kívül volt még egy kétoldalú Kádár–Dubček tárgyalás júniusban Budapesten, a csehszlovák delegáció hivatalos látogatása során. – B.K.]

Svoboda tábornok elnök szerepe több verzióban is olvasható, a moszkvai tárgyalásokról szóló akkori sajtóhírek kiszínezéseként, folklorizálódásaként. Így például: „*azt nagyon beszítik, hogy a Svoboda szabadította ki a Dubčekot [...] aszonta, hogy ő agyonlövi magát, ha nem engedik vissza a Dubčekot*” (299.). Más kérdés, hogy akkoriban az adatközlők s a felvidéki magyarok előtt rejtve volt – s azóta is lényegében rejtve maradt – a kommunista rendszerben cseh nemzeti hőssé emelt katonatiszt szerepe és felelőssége hadügyminiszterként a német és magyar lakosság elleni állami terrorban 1945–1949 között, nem beszélve a cseh légió (amelynek század-, majd zászlóaljparancsnoka volt) fegyvertelen magyar hadifoglyok ellen elkövetett tömeggyilkosságairól az oroszországi polgárháború éveiben.

A folklorizálódási folyamat kezdetei a Rozsnyón felvett történetekben is követhetők (307–344.). Erre az emlékezéseket feldolgozó esettanulmány szerzője fel is hívja a figyelmet oly módon, hogy a két elbeszélte eseménynek több variánsát is közli, amelyek a hallomásokon és az egyéni tapasztalaton, helyzeten, vélekedésen alapuló eltéréseket mutatnak, szemléltetve a folklorizálódás folyamatát.

A csehszlovák–szovjet összecsapások a sportban (jégkorongban) 1968 és 1969 tavaszán alkalmat adtak a szembenállás, majd a tiltakozás demonstrálására, sőt tüntetésekre is, hasonlóan a magyar–szovjet labdarúgó- és vízilabda-mérkőzésekhez. Ennek kapcsán sokatmondó az 1969-es labdarúgó-világbajnoki selejtezőt követő spontán rozsnyói felvonulás története:

„[...] ezt 4:1-re nyerte Csehszlovákia. [...] Ez 1969-ben volt, decemberben, és amikor győztünk, bejöttünk ide a Krasba [szálloda Rozsnyón] a zászlóval, a piacon körbe jártunk

[...] oszt bevitek minket. Azt hiték, hogy provokálunk az oroszok miatt, pedig kinek volt eszébe, mi a meccsnek örültünk, hogy győztünk!” (106.).

A rendőri készenlétben és reagálásban az országosan lappangó feszültség volt tetten érhető, ugyanakkor az öröm és az állami zászló lengetése – s hogy ezek a fiatalok a magyar ellenében a csehszlovák csapatnak szurkoltak – jelzi az egy évvel korábbi események olyan irányú hatását, ami 1968-ban a felvidéki magyar sajtó és általában az értelmiség megnyilvánulásait jellemezte. Ez az intervenció ébresztette együttérzés és szolidaritás megnyilatkozása volt a megtámadott Csehszlovákia iránt, és neheztelés Magyarország részvétele miatt. A többségi lakosság lelkesedését visszhangzó kisebbségi közhangulat alól már augusztus előtt is csak a messzebbre tekintő, elkötelezett jogvédők, így Janics Kálmán és Gyönyör József képeztek kivételt, akik a magyarság 1968 márciusában kinyilvánított létfontosságú igényeinek, céljainak esélyei és sorsa miatt aggódtak az intervenció előtt megjelent közéleti írásaikban, s mint augusztus 21. nyomán rövidesen (októberben, a föderációs törvények kapcsán) kiderült, jogosan. A nyilvánosságban zajló egyéb vitákkal együtt a kisebbségi, nemzetiségi problémákat tárgyaló írások közlését is betiltották a következő évtizedekre, a hivatalos propaganda tételeit visszhangzó cikkek kivételével. (A fiatal szlovákiai magyar költőkről 1969–70-ben, majd irodalmi és oktatásügyi kérdésekről a későbbi években megjelent polemikus sajtócikkeket a cenzorok vélhetően nem érezték veszélyesnek, vagy/mert egyszerűen nem értették azokat.)

(Konszolidáció, kivonulás, kiábrándulás) Az interjúk mindegyikében kérdés volt az is, hogy „*a megszállásnak s az azt követő több mint két évtizednek volt-e hatása az itt élők mindennapjaira, s ha igen, akkor ez miben nyilvánult meg*” (14.).

A konszolidáció hatékonyságát javította, és társadalmi elfogadottságát valóban gyorsította, hogy hatalmuk megszilárdítása során a párt és az állam nyeregbe ültetett új vezetői mellőzték a terror eszközeit és módszereit. Megelégedtek a szigorú cenzúrával és az egzisztenciális fenyegetéssel, az írástudók és egyéb értelmiségiek sokaságának kiszorításával a szellemi életből. A társadalom a korábbi rendszer folytatásaként vette tudomásul, illetve fogadta el, hogy visszatért és folytatódik a feltétel nélküli szovjetbarátság, és a korábbi szabályok betartását sokkal merevebben fogják mindenkitől megkövetelni: „*nagyon gyorsan eldőlt, hogy visszaesés lesz, és visszaesünk a gödörbe ott, ahol voltunk politikailag*” (238.).

A nyilatkozók természetesen a jelenből, a rendszerváltás óta tapasztalt instabil közállapotok, gazdasági ingadozások világából és személyes helyzetükből tekintenek vissza nemcsak 1968 tavaszára, hanem a korábbi és az intervenciót követő, restaurált állampárti rendszer távolodó, egybemosódó időszakára. A szovjet hadsereg jelenlétével végig összefonódó, azon alapuló husáki restaurációhoz a mindennapi élet, a megélhetés egyéni gondolatai és szubjektíven érzékelt korlátai alapján

viszonyultak a szlovákiai magyarok is. E tekintetben javuló életszínvonalú időszakként emlékeztek az 1968 előtti évekre:

„[...] akkor a világ valahogy [...] ment a jobb és jobb felé. [...] a Dubčekék [...] fel-emelték a fizetéseket, az árak megmaradtak” (61.). „[...] felháborodott a nép, hogy mire fel kellett ide bejönni, hisz nálunk nem volt semmi baj, sőt jobbult a helyzet [...] az árak, azok abszolúte nem mentek fel [...] Úgyhogy az emberek jobban tudtak spórolni is, meg jobban tudtak öltözködni is” (63.). „[...] lényegében az ember amit meg akart venni, meg tudta venni [...] mi legalábbis meg vótunk elégedve” (44.). „[...] mi itten a politikától nagyon messze vótunk [...] ide annak hatása nem vót [...] minket nem érdekelt az, hogy ottan fenn most mi zajlik” (45.).

A Novotný-korszak folytatásaként felfogott husáki konszolidációt többnyire kedvező értelemben hasonlítják össze a rendszerváltás utáni évekkal, s e véleményekben a megélhetési szempont mellett egyfajta népi, paraszti munkaetika is felfedezhető:

„[...] hát jobb vót, még itt vótak... Most meg má rosszabb rezsím van” (267.). „Olyan sora a nemzetnek a bűdös íletbe nem lesz, mind a szocialista rendszerbe vót. [...] aki meg tróger vót meg trahany [lusta, nemtörődöm ember] vót, annak meg nem vót semmije [...] a tüdőbajosok [...] mind meghaltak vóna a nem kommunista rendszerbe. Fél évig ott vótak kezelísen Tátrába” (258.). „90-ig az összes gyereket a pionértáborokba hordtuk [...] Legyen demokrácia, de biztosítsanak valamit!” (273.). „[...] akkor minden csak egyszerűbb vót. Iskolába jutni, meg minden, mind most” (269.). „89–90-be gyakorlatilag az emberek mindegyikének vót hol aludni [...] olyan nem vót, hogy az utcán [...] vót az embernek fizetett állása [...] Legalább a minimumot tudták fizetni, azok az alapvető dolgok [...] azt meg tudta mindenki venni” (285.).

Az alárendeltségek és a folyamatosan megkövetelt hűségnyilatkozatok újra konszolidált rendszerében szinte reflexként felelevenedtek a lakosság régi alkalmazkodási, érvényesülési és túlélési taktikái:

„[...] aki még decemberbe is azt mondta, hogy nem helyeslem [a katonai beavatkozást], az hosszú évekre, évtizedekre elásta magát” (239.). „[...] bizonyos témákrul nem lehetett beszélni, [...] nem gondolták az emberek hogy egyszer vége lesz a kommunizmusnak [...] inkább hallgattunk, mert sok volt a besúgó” (157.). „Annak idején marxizmusbú meg leninizmusbú vót vizsgám, rá öt évre [1990-ben] má mindenki szidta [...] Akkor az vót a rend” (226.).

„Az ember megtett mindent, ha azt akarta, hogy a gyerekei főiskolára járhassanak, akkor belépett a pártba, azt szajkózta, amit hallani akartak tőle” (193.). „Meg vótak... akiknek

jobb munkahelyet biztosítottak, ha beát a kommunista pártba, ez így zajlott [...] (233). „[...] aki kommunista vót ...nem tudom, hány ponttal indúlt már [a gyereke] [...] mondom [a férjének]: A betyár hétszentsígít, a gyerek jól tanul [...] pont ennyi hiányzott csak neki, nem tudtad vóna kifizetni azt a rohadt kommunista bílyeget? [...] ennyi eszed neked nem vót? [...] úgy összevesztünk hazáig [...] de oszt fővettik anékú is” (234).

Huszonhárom év múltán, a rendszerváltás fordulatai közepette végül csekély figyelem kísért a szovjet haderő távozását. A helybeliek néhol próbáltak ugyan hasznot húzni abból, hogy az oroszok kiárusítást rendeztek sok mindenből, a többség azonban közömbösen fogadta a távozásukat, esetenként a kiszolgáltatott fiatal katonák iránti részvét érzésével:

„[...] rendszerváltáskor még egy kicsit sajnáltam is, hogy elmennek az oroszok” (148). „Nem örültek a tisztak, hogy el kell innen menniük [...]” (151). „[...] nekik ez Nyugat volt itt. Nagyon jól érezték itt magukat, jobban, mint otthon, az biztos” (195). „A szegíny embernek haszna abbú nem vót, hogy kivonút az orosz hadsereg. [...] Semmivel nem lett gazdagabb se, mer az oroszok semmit nem vittek el, semmit nem hagytak itt [...]” (226).

(Magyarok) A magyar lakosságot érzékenyen és ellentmondásosan érintette a honvédség, az akkori Magyar Néphadsereg megjelenése, hiszen eleven volt még a 30 évvel korábbi határrevízió és az eufóriával fogadott magyar bevonulás emléke mindazokban, akik átélték, azonban nem kevésbé a hét évvel azutáni, a háború és a frontátvonulás megpróbáltatásait felülmúló eszeveszett megtorlás és néppusztításé, aminek egyik következményeként mindkettő emlegetését súlyos külső és belső tiltás gátolta a nyilvánosságban és az otthonokban egyaránt. A kötet elbeszéléseiben, történeteiben, kommentárjaiban is tapasztalja ezt az olvasó, aki arra kíváncsi, mennyire jelenik meg az emlékezőekben a magyarságtudat, illetve a hivatalos ideológia.

A magyarországi alakulatok megjelenése alapvetően aggodalmat, a következményektől való félelmet ébresztett, vagyis hogy a magyar lakosságot ismét bűnbakká tehetik Magyarország lépése miatt. Ez nem is volt alaptalan: a vegyes nemzetiségű településeken, munkahelyeken a magyar katonák megjelenése felszította az ellentéteket.

„[...] hogy a magyar hadsereg is bevonult, az nekünk, az itt élő magyarságnak rosszul esett [...] haragutunk rájuk mink is, mer eztet azér mégse keletet vóna. Osztan csodákoznak, hogy a tótok nem szeretik a magyarokat. Mink ituk meg a levét enek is” (114). „Én úgy érezttem [...] hogy ez nekünk ártott, a prezstízsünket, a magyar létünket mellbe vágta az, hogy a magyarok ide jöttek 1968-ban” (154).

„A megszálláskor mi mindenkit ellenségnek néztünk, még a magyarokat is [...] A magyar vértestvéreinket utáltuk, mert mi akkor abban bíztunk, hogy itt egy szabadabb ország lesz ... de a Szovjetunió nem engedte” (150.). „...félt mindenki, hogy most mi lesz. Aztán mikor [...] kiderült, hogy Párkány tele van magyar katonákkal, hát az egy akkora pofon volt [...] nagyon rossz érzés volt. [...] meg kellett volna érteni, hogy ők parancsra jöttek, de [...] mégis taszított az érzés, hogy miért pont ezek” (295–296.).

„[...] leköptük őket. Ipolyságiak mesélik [...] milyen testvérek vagytok! [...] No, hogy tük vagytok testvérek!” (290.). „Az nem magyar vót, aki leköpte. [...] akik marha nagy szlováknak tartották magukat és közbe Keszthőcrű meg Pilisbű vótak [értsd: az 1947–1949-es laksosságcsere keretében áttelepültek – B.K.]. Ezek csinálták [...] magyar ajkú egy se” (254.).

„[...] a magyarokra haragudtak az események után, de nem ok nélkül [...] Irgalmatlanul lefegyverezték a magyar vámosok a szlovák vámosokat. A szlovákok részéről jött a gyűlölet. [...] azt mondták nekünk, hogy mit akartok, megszálltátok Szlovákiát” (137.). „A magyar megszállók a szlovák lakosságban ellenszenvet váltottak ki, felébresztette a nacionalizmust a magyarok ellen” (174.).

A magyarságra vonatkozó észrevételek, a magyar bevonulás vonatkozó emlékei is igazolják, hogy maga az invázió nem volt traumatikus élmény a nyilatkozók emlékei szerint:

„Idősebb tartalékosokat hívtak be [...] Azt mondták nekik, hogy forradalom van Csehszlovákiában. Csak itt szembesültek azzal, hogy nincs itt semmi” (158.). [...] fájó pont vót, de mit köpködhetek le azokon [...] egy-két tiszt [...] megmondta, hogy minek gyűttünk ide, nincs itten semmi” (280.). [A magyar alakulatok] „nemsokára vissza is mentek, oszt béke vót utána. Csak a ruszkik maratak iten a nyakunkon”(114.).

Két adatközlő emlékeiben tűnt fel a csehszlovákiai inváziónak eddig nem emlegetett s nem kutatott részlete: a kárpátaljai magyar sorkatonák megjelenése a bodrogi magyar településeken, a szovjet alakulatokban. Múlt századi történelmünk keserű fintoraként az eleven emlékezetben a front 1945-ös átvonulása idején kíméletlenül fosztogató, erőszakoló, védtelen magyarokat elhurcoló hordaként élő szovjetorosz sereggel 1968-ban olyan magyar fiúk érkeztek a Felvidékre úgymond „megszállóként”, akik korábban ugyanúgy terrorizált és elhurcolt kisebbségi magyarok utódai voltak. „*Úgy mondtuk, hogy ruszkik. De többnyire magyarok vótak. [...] erről a vidékről, innen Kárpátaljáról. [...] be vótak sorozva*” (Ágcsernyő, 25.).

A Párkányban gyűjtött adat azt is jelzi, hogy nem kizárólag a Bodrogi közben, hanem a Kisalföldön is megfordultak szovjet egyenruhás magyar sorkatonák, és

az anyaországi honvédekhez hasonlóan ők is rossz érzéssel tapasztalták, hogy a helyi magyar lakosság nem látta őket szívesen: „[...] voltak az oroszokkal kárpátaljai magyarok is [...] Ők szépen beszéltek magyarul, de restellték, hogy most magyarokra jöttek rá. A magyar megszállók is restellték, hogy meg kellett szállni a magyarlakta vidéket [...]” (Párkány, 174.). Ugyanakkor még megválaszolandó kérdés, hogy maradtak-e magyarok a tartósan berendezkedő szovjet alakulatokban, esetleg később is érkeztek-e még újabb magyar sorozottak Kárpátaljáról a párkányi, révkomáromi és a többi felvidéki szovjet laktanyába.

(Traumák) Különösen felfigyeltetők azok a szórványos utalások, említések, amelyek a szlovákiai magyarok valódi, 1944–1949 között átélt egyéni és közösségi traumáira vonatkoznak. A generációkon át, egészen 1990-ig tartó – Fábry Zoltán 1946-os tiltakozó röpiratának megjelentetését leszámítva még 1968-ban sem feloldott – szigorú tiltás megszűnte után két évtizeddel is csak célzás szintjén, kibontás nélkül jelzik a nyilatkozók a kibeszéletlenül maradt, 70 évvel (!) korábbi traumákat. Igaz, vonatkozó kérdések nélkül. Sokat elárul, hogy az 1968-as emlékek az akkori szabadabb közhangulatot is az emlékezetbe idézik, s azzal együtt a ma már nem tiltott, de az időben mélyen elmerült, elhalványult, gyakran csak kisgyermekként átélt vagy hallomásból ismert megpróbáltatásokat és az inváziós hadművelet hatására újra feltörő félelmeket:

„Hát még egy háborút nem szeretnénk. Mer az volt, nyolc éves voltam, és kilakoltattak minket Csehországba, vittek minket ilyen gazdaságba, január 11-én vagonokba [...] Szegények vótunk, oszt még jobban leszegényítettek minket. [...] Visszagyűttünk nagy semmibe, ez vót. Ez az emlék megmaradt” (265.).

„Má a kitelepítés megszűnt, attó fitek legjobban, hogy é kő mennyi innét, mert apám is ezi írta alá [...], hogy reszlovakizálás. [...] aszondja [...] aláírták velem, hogy én mingyíg szlovák vótam, aláírtam, mer aszonták, hogy akkor itt hannak. Józsi, itt maradsz bikibe, nem bánt senki tíged tovább, csak alá köll írnya, hogy szlovák vagy [...] Ha csak az a kívánságtok, aszondja, le van szarraa, aláírta, hogy szlovák” (306.).

„Az a helyzet, hogy az embereknek má jobban ment akkor [...] nem nagyon emlékeztek rá, ami ténylegesen az 50-es évekbe vót [...] vagy 45 után [...] Itt [...] hatvannyóc [...] felhozta ezeket az emlékeket, de 89–90-be má kevesen emlékeztek arra, hogy hánynak kellett feketén átúszni a Dunán, hogy azé a bőrént mentse. És Magyarországon telepedett meg, itt hagyott mindenét” (285.).

A kérdés, rákérdezés hiánya természetesen nem róható fel a kötetnek, hiszen annak tárgyát egyértelműen meghatározták. Általánosabban azonban létezik ez a hiány, mégpedig a félszázados tiltás, a tartós megfélemlítés gyászos eredményeként, az 1938 utáni évtized traumáiról szóló személyes beszámolók és emlékezések

viszonylagos szűkösségében, négy évtized alatti pótolhatatlan elmaradásában. Az 1990 után Szlovákiában és Magyarországon készült kiadványok értékét a szemtanú, túlélő generációk tanúságtétele adja. Az ő végleges távozásukkal az írásos forrásokból meríthetők további adatok. Azok mennyisége az elzárt levéltárak megnyitásával még bizvást bővíülhet. Ami viszont továbbra is bizonyosan gyűjthető volna, az a kisebbségi helyzet megélése és tapasztalatai különféle településeken, helyzetekben és helyszíneken: iskolákban, hadseregben, munkahelyeken.

Külön figyelmet érdemel a „málenkij robot” említése (egy ágcsernyői adatközlőtől), igaz, évtizedes időeltéréseket egybemosva, 1968 kapcsán:

„Hogy letartóztattak-e valakit? [...] Hát csak a málenkij robot vót, akiket elvittek.” [...] „Hát elvitték a színe javát Oroszba... Az a málenkij robot” (28–30.).

A polgári lakosság részletek nélkül említett „elvittele” mindmáig feldolgozatlan fejezete a felvidéki magyarság múlt századi sorsának. Bognár Zalán felrázó hatású tényfeltárásaiból (amelyekre a rendszerváltás után, félszázad elteltével kerülhetett sor) tudható az ágcsernyői említés magyarázata: a *málenkij robot* a felvidéki magyarság településterületének a keleti, Kárpátaljával összefüggő, attól 1945 tavaszáig határral el nem választott szakaszát sújtotta, míg a gömöri, nógrádi, honti és a kisalföldi magyarok ettől megmenekültek (véltetően a magyar közigazgatás távozásának és egyúttal a csehszlovák főhatalom időközbeni visszatérésének is köszönhetően, mely utóbbit Kárpátalján megakadályozta a megszálló Vörös Hadsereg 1944–45-ben, miközben elhurcolta a balsorsú országgrész védtelen felnőtt magyar férfi lakosságát).

Elmondható a kötet alapján, hogy érzékelhető távolság, sőt, szakadék volt a szlovákiai magyarok emlékezetéből, illetve a magyar értelmiség és írástudók megnyilvánulásából (főleg a Csemadok és a sajtó révén) kirajzolódó magatartás és hozzáállás között. Az utóbbiakban megfogalmazott (elsősorban az *Új Szó*, az *Új Ifjúság*, a *Hét* hasábjain és a pozsonyi rádió magyar műsorában közzétett), ellenállást hirdető felhívások, tudósítások és azok híre nem jutott el a magyarság szélesebb rétegeihez, nem is szólva a kisebbségi jogok és az autonómia igényének korábbi, a sajtócenzúra tavaszi eltörlését követő felvetéseiről. (Megjegyzendő: az anyanyelvi iskolázottság megléte vagy hiánya és a mindennapi kommunikáció domináns nyelve véltetően nagyban meghatározta azt is, ki olvasott magyar nyelvű sajtótermékeket.)

Ez az eltérés, amit a kötet *Mellékletében* közölt dokumentumok is szemléltetnek, mindenesetre felveti az 1968-as invázió szlovákiai magyar visszhangját történeti források alapján feldolgozó munkák szükségességét, amire éppen a Fórum

Intézet 1956-os kötetének tanulmányai kínálnak példát.³ Szabó Rezső említett, a szerzői *Bevezetés*ben is hivatkozott dokumentumkötetéből pedig a Csemadok 1968-ban nyíltan vállalt politikai és érdekvédelmi tevékenységét ismerhetjük meg, azét a szervezetét, amelynek még nem eléggé méltatott történetéről azt is el kell mondani, hogy a Kárpát-medencében az egyedüli kisebbségi magyar tömegszervezet volt 1949 után (1989 előtt 100 ezerhez közeli taglétszámmal). A Csemadok mintájára s ellenében alakultak meg 1968-ban a Szlovák Matica helyi szervezetei, jellemzően nem a többségi szlovák lakosságú területen, s ismét a magyar kisebbségtől kívánták „megvédeni” a többségi nemzetet, akárcsak 1944–1949-ben és 1989–1998-ban:

„...akkor alakult meg Rozsnyón a Matica, s nekik az egyedüli céljuk volt a magyarellesség szítása, és a Csemadokot látták a legnagyobb veszélynek” (90.).

(*Nyelv*) Fontos és tanulságos többlet hozadéka a kötetnek az a kép, amely a lejegyzett megszólalásokból nyerhető a szlovákiai magyarok nyelvhasználatáról. Ez a kép persze az adott regionális nyelvhasználatra és leginkább annak szókinccsére nézve releváns, ezért is érezzük az arra vonatkozó tájékoztatás hiányát, hogy az adatközlők milyen nyelvű iskolákban tanultak. Az oktatáson kívül a sorkatonai szolgálat és a kötelezően szlovák nyelvű munkahelyi környezet (kiváltképpen az államvasutak) hatása egyértelműen megmutatkozik a nyilatkozók szókinccsében; általában nem is vetődik fel, hogy magyarul mi lehet a megfelelő kifejezés. Igaz, többnyire intézmények, járművek lábjegyzetben értelmezett, lefordított megnevezéséről van szó, s az ilyen és egyéb elnevezések magyarra fordítása általában nem szükséges a régió beszélt nyelvében, azt továbbá azért is szükségtelennek érezheték az adatközlők, mert a kérdező azonos nyelvi környezetben él.

„Az adatközlők gyakran csúszkáltak a dialektus és a köznyelv között” – állapítja meg a *Bevezetés* (13.), ami nem meglepő, hiszen többségük falusi lakos (12.) és városba ingázó, bejáró. Az interjúk lejegyzésében egységesítés, egyeztetés az elvek és gyakorlat szintjén nem érvényesült. A nyelvjárási szövegek leírása többnyire nem fonetikus, és a helyesírás szerintivel váltakozik, egyes kérdezők azonban törekedtek a fonetikus, hangzás szerinti alak visszaadására. A teljes fonetikuságra törekvő lejegyzés értelme viszont félmegoldásként, következetesség híján kérdéses, hiszen nyelvészeti vizsgálat céljára nem felel meg, az olvasást és megértést viszont nehezíti. Így például a helyi nyelvjárásra jellemző, *-el-*, *-al-* összeolvadással keletkező hosszú *e* és *a* hangot a nyelvészeti jelölés helyett néhol *ee/aa*, másutt viszont *á/é* átírással olvashatjuk, ami félreérthető, mint például itt: *hágattuk* (azaz hallgattuk, 298.). A fonetikus lejegyzés is helyenként „csúszkál”, például a *Csehbe*,

³ Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja Csehszlovákiában* Budapest – Somorja: Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018.

Csehország helyesírás szerinti lejegyzés, mivel a *h* ott néma. Az legalábbis kétes (vagy nagyon szlovákos hangsúlyozásra utalna), hogy a hosszú mássalhangzók annyira hiányoznának az adott tájnyelvből, amiként a lejegyzésben áll (*bejöttünk, elvitek, azt hiték, tankokal* stb.). A helyi (többnyire megjegyzetelt) szlovák és cseh jövevényszavak (*csinzsák, bandaszka, nafta, tankista, monterka, pionír*) mellett nyelvjárási szóalakokat (*berobbaszt, hagymájai*) és regionális szóhasználatokat is megismerhet az olvasó (*fölooltottam a villanyt*, azaz meggyújtottam, *szolgáltam*, azaz szolgálatban voltam (*térés*, azaz forduló).

A szókincs mellett a reáliákban jelennek meg a közel hat évtizeddel ezelőtti cseh-szlovákiai élet jellegzetességei. Megérthető, hogy egy letűnt korszak és rendszer távolából nem mindig sikerült kinyomozni a kiejtésben vagy lejegyzésben esetleg torzult szlovák vagy cseh kifejezések eredetijét, így ezek magyarázata néha hiányzik vagy pontatlan. Ilyen például: a *zamos forradalom* (17., helyesen bársonyos); *boni*, helyesen *bony* (*bon* szlovák többes száma): a kötelezően beváltott nyugati (kemény) valuta ellenében kapható utalvány, más néven „*Tuzex-korona*”, amellyel a nyugati árucikkeket árusító *Tuzex* boltokban lehetett vásárolni (214–215.); *zsúpkocsi*: a lengyel gyártású Žuk kisteherautó népetimológiás neve (nem a magyarban ismert rendőrségi „zsúpkocsiról” van szó, 276.); *Arma*: a csehszlovák néphadsereg laktanyáiban működő üzletek egységes (cég)neve (189., 362.); *lityenant*, *lityinant*: helyesen *lejtyenant*, hadnagy jelentésű orosz szó (francia eredetű, 59., 126.); *Hlas l'udu*: nem szakszervezeti, hanem kerületi (megyei) szlovák kommunista pártnapilap volt (160.); *gyurma*, helyesen *tyurma* (oroszul börtön, 167.).

(*Emlékezet mint örökség*) A szerzői *Bevezetés* előrebocsátotta, hogy nem történeti munkáról van szó, hiszen „*célunk nem az összehasonlítás vagy az események rekonstrukciója volt*”, s az elmondott emlékezők „*mozaikkockák*”, amelyek beilleszthetők a „*nagy egészbe*”, azaz a témáról folyamatosan alakuló teljes, teljesebb képbe (14–15.).

Az első magyar történetíró szavaival élve, a kötet – *mutatis mutandis* – „*a parasztkok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből*” merít, amelyek kiegészíthetők, árnyalhatják, amit „*az iratok biztos előadásából, meg a történeti művek világos értelmezéséből*” tudhatunk.⁴ És ez eszünkbe idézi, mennyit sajnálkoztak tudósaink és íróink amaz énekek és mesék, azaz elveszett ösköltészetünk hiánya miatt. Biztatón azonban, hogy a jelen kötetben és másutt közzétett elbeszélte történelem és folklórkincs már nem fog elveszni, és ösköltészetünk számos eleme is felfedezésre vár az összegyűjtött és -gyűjtendő népmesei és népköltészeti szövegkorpusz további feldolgozása során.

A népi emlékezet mindig megőriz meglepő történeti értékű értesüléseket is: a kötetben ilyen a kárpátaljai magyar sorkatonák megjelenése szovjet megszállóként

⁴ Anonymus: *Gesta Hungarorum. Előbeszéd*. Ford.: Pais Dezső. Budapest: Magyar Helikon, 1977. 73. [Bibliotheca Historica]

a felvidéki magyar településeken. A népi emlékezetnek a kötet interjúiban összegyűjtött elbeszélései kiegészíthetik, árnyalhatják, módosíthatják a források alapján kirajzolódó eseménytörténeti képet, éppen a személyes nézőpont, az egyedi társadalmi perspektíva, az élmény lélektani hitelessége révén. Bizonyára minél több ilyen történetre és visszaemlékezésre volna szükség minél több témakörben, hiszen az emlékek mulandók és pótolhatatlanok. Ugyanakkor a témák korlátozása, tiltása többé nem akadály, és jó minőségű videó- és hangfelvételek készítése, megosztása minden korábbinál egyszerűbb és olcsóbb ma már. E tekintetben követhető példát képvisel – nyilván nemcsak a szlovákiai magyarok részére – a csehországi *Paměť národa* ('Nemzeti Emlékezet'), amely nem a magyar NEB-hez vagy a szlovák ÚPN-hez hasonló állami intézmény, hanem országos hálózattal rendelkező civil szervezet, és honlapján (pametnaroda.cz) is közzéteszi az önkéntesek által folyamatosan gyűjtött és adatbázisába befogadott audiovizuális felvételeket és írásbeli emlékezéseket az utóbbi évszázad csehországi történetére, annak mérföldköveire vonatkozóan. Az eddig regisztrált emlékezők és mindenkinek hozzáférhető emlékezéseik ezrei (!) a cseh nemzeti emlékezet mint kulturális örökség mentésének és megőrkítésének irigylésre méltó és valóban közkinccsé tett forrásai és dokumentumai.

Magyar viszonylatban ilyennek minősül ez a szép kivitelezésű gyűjtemény is. A szakmai kiadványok esetében már-már szokásosnak mondható szerény példányszám és az utánnomás, újrakiadás irreális volta azonban kívánatossá teszi a jelen kötet példájára a hasonló gyűjtések anyagának internetes elérhetővé tételét is, a nemzeti emlékezet forrásainak nem korlátozott hozzáférhetősége és megismerhetősége végett. Az internetes publikáció további haszna az utólagos javítások és pontosítások, valamint a közétett anyag folyamatos bővítésének, teljesebbé tételének lehetősége.